

Bobula Ida történész, tanár, sumiológus (1900-1981)

Írta: Friedrich Klára

*„Messzi tengeren túl, rossz csillag alatt
Töretlen hűséggel, tovább szolgáltalak.
Nem tehettem sokat, soha eleget
Úgy küzdöttem érted, ahogy lehetett...”*

Mivel Bobula Ida kézírásával igazolhatóan a „*sumir*” változatot használta, írásomban én is ezt teszem.

A Habsburgoknak és a kommunistáknak igen sok magyar áldozata van, nem csak a politika, hanem a művelődéstörténet területéről is. Ilyen Habsburg áldozat például Czuczor Gergely, akit az 1848-as forradalomban való részvételéért először halálra ítélték, később pedig Kufstein-ben raboskodott. Nemzetünk egyik büszkeségét, a Magyar Nyelv Szótárát hozta létre, mely kiáltóan hiányzik még napjaikban is a közkönyvtárakból. Szintén halálra ítélték a Habsburgok Somogyi Antal könyvgyűjtőt, akinek legnagyobb terjedelmű rovási írásos szövegeink fennmaradását köszönhetjük. Torma Zsófiát, a 19. század nemzetközileg is legnagyobb régész egyéniségét ugyan nem ítélték

halálra, de az elhallgatás is egyfajta halálos ítélet. Sajnos köteteket tölthetnék meg a hasonló sorsú magyar személyiségek felsorolásával.

Közéjük tartozik Bobula Ida is. Róla először a nem csak elhallgatott, hanem a kommunisták által bebörtönzött és megkínzott dr. Zakar Andrásról, Mindszenty bíboros úr titkárától, a nagy műveltségű és sumirológiával is foglalkozó katolikus paptól hallottam.

Akkoriban Bobula Ida írásaihoz nem úgy lehetett hozzájutni, mint Kádár kedvenceinek díszkiadású talpnyalásaihoz, vagyis állami könyvesboltokban. Én például Badiny Jós Ferenc 1996-os emlékezetes Testnevelési Főiskolai előadásán vásároltam meg Gedeon Edit könyvterjesztőtől, az asztala alatti titkos dobozból. Badiny Jós Ferenc előadása pedig nem csak azért volt emlékezetes, mert még a lépcsőkön is ültek, hanem mert az ELMŰ, bizonyára párt utasításra, az előadás közepe táján kikapcsolta az áramot az épületben. Többen elszaladtak gyertyáért, és felejthetetlen hangulatú előadás kerekedett.

Kis és nagypiaski és zagajovi dr. Bobula Ida 1900. február 27-én született

Budapesten, felvidéki magyar és lengyel eredetű családból. Édesapja és nagyapja is alkotó emberek voltak, elismert építészek, tervezők, folyóirat alapítók. A hazaszeretetet tőlük örökölte, többek között a trianoni országcsönkítés után édesapja önkéntes csapatot szervezett komoly lengyel segítséggel a Felvidék visszaszerzésére.

Bobula Ida részt vett a 20-as évek ifjúsági mozgalmaiban, a Felvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének szervezésében. Számos külföldi kongresszuson képviselte a magyar fiatalságot. Elnöke volt a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége (MEFHOSZ) női szakosztályának 1920-1924-ig. Az itt végzett munkájáért kapta a Pro Hungariae Juventute (A magyar Ifjúságért) aranyérmét. Első írásai költemények voltak, 1920-ban jelentek meg.

1924-ben Summa cum laude ('Legnagyobb dícsérettel') doktorált a Pázmány Péter Tudományegyetemen történettudományból. Doktori disszertációjának címe: *A szász uralkodóházból való királyok uralmának hatása Lengyelország felbomlására*. Árkay László magyarságkutató szerint királygyűrés doktor lett. Ezt a kitüntetést a jezsuiták vezették be a XVII. sz.-ban, az arra érdemes végzős hallgatót egy értékes aranygyűrűvel jutalmazták.

Ez után, elnyerve az amerikai Bryn Mawr College ösztöndíját, két éves tanulmányútra ment, ahol társadalomszervezési kérdésekkel foglalkozott,

főként a munkásság és az amerikai magyarok körében. Itt avatták a szociológia doktorává. A Bryn Mawr kifejezés walesi eredetű, valószínűleg kelta nyelvű és „nagy domb”-ot jelent. A Bryn Mawr Főiskola alapítója Joseph Wright Taylor (1810-1880) pennsylvaniai, kvéker vallású orvos. (Kvékerek: Angliában létrejött, de főként Amerikában elterjedt keresztény vallási közösség, jellemzőjük a fényűzés kerülése.) A főiskola egyik célja a női iskolázottság növelése volt.

Amerikai tartózkodása alatt több városban tartott előadást Magyarországról.

Hazatérése után, 1926-ban Klebelsberg Kunó kinevezte a Vallás és Közoktatási Minisztériumba az egyetemi leányintézetek előadójává. Munkaköréhez tartozott a vidéki leányotthonok létrehozásában való részvétel.

1933-ban elvállalta a katolikus szervezésű Sarolta Kollégium igazgatói tisztét.

1944-ig végezte ezt a munkát. A Kollégium tulajdonosa a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* volt. A Szövetséget Tormay Cecile író nő alapította, Bobula Ida is tagja volt. A Szövetség a szociális és gyermekvédelmi munkán kívül többek között angol és francia nyelvű füzetekben tájékoztatta a világ asszonyait a Magyarország elleni hazugságokról. (Napjainkban is elkélne ilyen tájékoztató füzet, 2019-et írunk.)

Pontosításképpen: A Szövetség tagjai nem liberális feministák voltak, hanem hazájukat szerető, azért áldozatot vállaló magyar asszonyok, családanyák, tudós hölgyek. Tevékenységükért 1919-ben, vagy a későbbi kommunizmusban üldöztetést szenvedtek, több esetben hazájukat is el kellett hagyniuk.

Közben 1939-ben az újabb kori magyar kultúrtörténetből magántanári

képesítést szerzett. 1939-1945 között a debreceni Tisza István

Tudományegyetemen tanított. Tanulmányúton járt Olasz-, Német-, Francia-, Lengyel-, Törökországban, Hollandiában, Svájcban, Ausztriában és Bulgáriában.

Tanulmányai jelennek meg, ezeket számos folyóirat közölte. Magyarországi társ-szerkesztője az Independent Education c. folyóiratnak. Tagja volt több társadalmi és tudományos egyesület vezetőségének és az Amerikai Orientalisták Társaságának is.

Magyarországon töltött évei alatt főként a nők társadalmi helyzetét kutatta, tanulmányai ebben a témában jelennek meg. Így pl. *A nő a 18. század magyar társadalmában* (1933), vagy a *Nők útja a matriarchatustól a mai társadalomig* (1938). Nem volt feminista. Ha valaki nem megy férjhez és tudományos munkát végez, könnyen rásütik ezt a bélyeget, mint ahogyan Tormay Cecilre, de újabban még a 19. sz.-ban élt Torma Zsófia régésznőre is.

1933-as művében is a magyar érdemeket hangsúlyozza:

„Mikor a nők az Európa legnagyobb részében érvényes jogi felfogás szerint teljes életükben gyámság alatt álltak és sem személyükkel, sem vagyonukkal nem rendelkezettek szabadon, a magyar jog, — még a Tripartitum keletkezése idején is, — csak a hajadon leányok feletti gyámságot ismeri, és e téren túltesz a nők iránt legkedvezőbb ó-germán, illetőleg skandináv jogon is.” Géza fejedelem feleségének, Sarolt-nak példájával is bizonyította a magyar nők egyenjogúságát.

Ugyancsak cáfolja a feminizmus vádját a köv. idézet is az 1933-as műből:
„Végül, van a női haladás történetének még egy lélek-emelő tanulsága. Az asszonyok haladásáért, felszabadításáért, jobb, emberibb életéért férfiak, — nagyszívű, tisztán látó vezér-elmék és a közjó egyszerű, de igaz akaratú munkásai sok tekintetben többet tettek, mint maguk az asszonyok.”

1947-ben a kommunizmus miatt távozni kényszerül Magyarországról, de hazája elismertetéséért addig végzett munkáját Amerikában is folytatja.

A Washigtoni Kongresszusi Könyvtárban kapott munkát, majd a *New Jersey College for Women*-ben tanított.

Kitűnő szervező tehetsége miatt 1955 és 1957 között megbízzák a magyar menekült program igazgatói tisztségével, ezért Philadelphiába költözik.

Ismét tanítás következik, a dr. Joseph Rickerről elnevezett Maine állambeli Houlton-ban, a *Ricker College* –ban a francia és német nyelv tanára.

Innen meghívják a World Confederation of Organisations of the Teaching Profession szervezetbe, hogy vezesse az információs osztályt. Ezt a munkát 1960 és 1967 között végzi. A WCOTP egy nemzetközi szervezet, mely a világ tanárait gyűjti védőernyője alá, 1950-ben alakult. Célja az oktatás tudományos, szakmai fejlesztése, a tanári hivatás megbecsülésének elősegítése. Bizonyára csak tehetséges szervezőre, a sokféle szálát összefogni képes személyiségre bíznak ilyesmit.

Végül az utolsó munkahely és lakóhely, Dél-Karolinában: a Gaffney-i Limestone College-ban tanított történelmet és szociológiát 1967 és 1971 között.

Bobula Ida életét egy ideig eredmények, sikerek, elismerés övezte, majd mindez két okból összeroppant. Az egyik: a kommunizmus durva bakancsa taposta el mindazt, amit építész nagyapja, apja és ő maga felépített.

A másik „bajt” ő kereste magának, mint mindenki, aki a magyar őstörténetben az akadémiai felfogástól eltérőt mer feltételezni, kikutatni, megállapítani...

A kommunizmus elől átkelt az óceánon, de saját belső indíttatása, az „igazságot Magyarországnak, igazságot a magyar ősöknek” érzés kihívását nem utasította vissza és szépen, nemesen elvégezte feladatát, a pokol fúriáinak rikácsolása között is.

Észre kell vennünk a párhuzamot Torma Zsófia és Bobula Ida között. Mindkettő okos, szép, gazdag úrilány, akik otthonukból hozzák a hazaszeretetet, új és jelentős tudományos eredményeket érnek el a magyar nemzet nagyobb dicsőségére, ezért gúnyolódást, támadásokat kapnak, vagyonukat feláldozzák, elvesztik. Egyikük sem megy férjhez. Nem mintha feministák lettek volna, ahogyan ezt napjainkban a liberálisok igyekeznek félremagyarázni, hanem mert nem érnek rá férjhez menni a felismert, vállalt feladat nagysága miatt. Ennek ellenére mindkettőjüknek vannak érzelmei egy férfi társ iránt, Torma Zsófiánál ezt néhány levél, Bobula Idánál az írás végén mellékelt vers is bizonyítja. Torma Zsófiát a támadások, eredményeinek gátlástalan lenyúlása még alkotóerejében, 67 éves korában sírba dönti, azonban Bobula Ida, bár „hihetetlen szegénységben”, de 81 éves koráig küzd az igazáért.

Dr. Botár Olivér is ezt írja a Magyar Múlt-ban: *„Torma Zsófia a poraiból megelevenedett fönixmadár képében, néhány hónap múlva újjászületett Bobula Ida lelkében”.*

Történészként már Magyarországon is találkozott a sumir-magyar nyelvrokonság felvetésével, de alaposágát ismerve bizonyára nem találta elégségesnek az itthoni szakirodalmat, hogy felmerülő kételyeit eloszlassa. Valószínűleg a szakirodalom csekélységét az „égető” Hunfalvy-nak köszönhetjük, aki maga is „érdeklődött” a sumir nyelv iránt, de talán csak addig, amíg begyűjtötte, majd eltüntette az erre a témakörre vonatkozó könyveket. Az, hogy Bobula Idának csak Amerikában kezdtek megjelenni sumirológiával kapcsolatos írásai, nem az „emigrációs pszichózis” terméke volt, mint ahogyan ezt durva igazságtalansággal Hajdú Péter finnugrista tanszék alapító, tudományos akadémiai tag, Komoróczy Géza történész egyetértésével vélelmezte. Mivel Hajdú és Komoróczy tudományos cáfolatra nem voltak képesek, elmezavarnak minősítették a sumirológiával való foglalkozást, bár az elmekórtan területén ők is csak dilettánsok voltak.

Bobula Ida sumir-magyar rokonsággal kapcsolatos kutatási eredménye, megállapítása tömörítve:

A sumirok virágkora Kr. e. 3000-től 2000-ig tartott. Az ókori keleti népek történetével foglalkozó tudósok szerint a sémiták a sumirokat teljesen kiirtották. Voltak azonban kivándorló csoportjaik, többek között a sumir

templomok papi méltóságai is. Ez a kivándorlás az ő vezetésükkel Kr. e. 1200-1000 között zajlott. Úticéljuk a Kárpát-medence volt, ahol az előző évszázadok során már jártak ásványi kincsekért, aranyért. A Mezopotámiából kivándorlók, tehát a magyarok elődei (kiket a közbeeső évszázadokban szkítáknak is neveznek) elérték a Kárpát-medencét. *„A honfoglalók magukkal hozták a sumirból fejlődött szittyai nyelvet...Nem csak a nevek hasonlítanak, ezerszámra találjuk a hasonlóságot a sumir és magyar szótári anyag közt, éppúgy mint a két nyelv szerkezetében”*- írta Bobula Ida.

Mint hazáját szerető történész, Magyarország elhallgatott érdemeit szeretne volna megmutatni Amerikában az amerikaiaknak, a tudományos világnak is - ezért írta művei egy részét angolul.

Bobula Ida tehetsége, a magyarság barbár, írástudatlan, finnugor bélyegét cáfoló kutatási eredményei irigységet, gyűlöletet váltottak ki a nem magyar lelkű, továbbá a kommunisták által proletársorból felemelt "tudósok" és eszmetársaik körében. Íme néhány megnyilvánulás:

Lotz János Amerikában és Svédországban is működő nyelvészprofesszor minden idegen ajkú, így gyanútlan nyelvészt óv attól, hogy Bobula könyvét kezébe vegye.

Bajomi Lázár Endre baloldali író, műfordító (tehát nem is szakember) gyilkos bírálatot ír róla.

A Magyar Narancs liberális lap felheccelt, fiatal újságírói otromba neveltelenséggel és a tudatlanság magabiztosságával mentek neki cikksorozatukban a nem akadémiai őstörténetet vallóknak, így Bobula Ida is megkapta a magáét: *„A legnagyobb "sumerológus" Bobula Ida volt, aki nyugati emigrációban írta meg híres angol művét, a Sumerian Affiliationst, melynek kéziszajton nyomtatott példányait szétküldte a világ összes nagy könyvtárának. "Ida néni" a csendes, jó szándékú megszállottak közé tartozott: csak a nyelvészet érdekelte, alig zsidózott, és igyekezett szakszerű és pontos lenni - viszont amatőr volt. Szörnyű szegénységben és szörnyű magányban élt valahol Ohióban, haláláig csiszolgatva elméletét, és sumer faluneveket keresgélve Magyarország térképén. Megrajzolta a vándorlás útvonalát Mezopotámiából Magyarországra...”* (2004/44. okt. 28.)

Bobula Idát hála Istennek nem tudják dilettánsozni azok, akiknek csupán ez az egyetlen „tudományos” érvük. Nem lehet vele szemben elővenni ezt a fegyvert, mivel egyetemi eredményei, történész doktori diplomája ezt lehetetlenné teszik. Persze, aki nem ismeri a dilettáns szó jelentését, mint Erdélyi István régész, az megteszi és leírja: *„Megdöbbenő dilettantizmusa és szuggesztív*

gátlástalansága az egyeztetéseket illetőleg garantálták sikerét.” Itt a sumir-magyar szó egyeztetésekről van szó. Feltűnő, hogy a tudományos akadémiai tag Erdélyi István a finnugor szóegyeztetéseket nem találta gátlástalannak.

Semlegesítsük ezeket a magyarellenességből és tudatlanságból eredő véleményeket Bobula Ida gondolataival:

„Mikor az ötvenes években próbáltam közölni sumir kutatásaim eredményeit, a magyarság hatalmas ellenségeinek ércfalába ütköztem. Magas pozíciókból, pénzzel, ígéretekkel, fenyegetésekkel, vesztegetéssel befolyásolták az emigráns lapok szerkesztőit, hogy ne közöljék az írásaimat.”

„A meglátott új magyar igazság útjában hatalmas érdekszövetségek egész összefüggő hegylánca áll-ezzel megküzdeni, olyan szegényen, elhagyatottan, eszközök nélkül és olyan kedvezőtlen körülmények között, amilyenek az enyémekek, szinte lehetetlen vállalkozás.”

„De hát szabad-e feltételeznünk, hogy a mai magyar nyelv rokonságban van a sumirral, melyet öt évezreddel ezelőtt beszéltek a Tigris és Eufrátesz folyók vidékén? E sorok írója több mint egy évig viaskodott ezzel a kérdéssel. Rokonszenvez mindenkivel, aki hasonlóképpen kételkedik. De fontolóra vette, hogy az elmúlt évszázad minden régészeti és nyelvészeti eredménye igazolta a két zseniális francia tudóst (Oppert és Lenormant), akik korán meghirdették hogy az évezredek felejtés homályából kibontakozó sumir nyelv szerkezetében és szókincsében legközelebb a magyarhoz áll.”

„A szittyá népek kivételes konzervativizmusával magyarázható meg, hogy a sumir szavak közül oly kivételes nagy mennyiség maradt fenn a magyar nyelvben úgy szólván teljesen változatlanul, évezredekken keresztül...”

„Nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy bár a sumir nyelv az emberiség legelső magas nivójú civilizációjának nyelve volt, csak pár ezer szóból állott (4000-szerinte). Hogy az ürrepülés korában is megfelelő legyen, ahhoz a magyar nyelvnek nagyon gazdag szókincset kellett kifejlesztenie.”

„De felmerül az a kérdés, vajon a Hungária névnek az ősi Sumir haza nevével, a KIENGIRA-val való hasonlatossága pusztán véletlen-e?”

A magyarok ősi rovásírásával kapcsolatban írja az akadémiai felfogásról:

„Miután (szerintük) szittyá rokonság nem létezik és miután a magyar nyelv szerintük a primitív, artikulálatlan lapp nyelvvel van rokonságban, a

magyaroknak a régi időben „nem is lehetett” saját írásuk. Árpád népe (szerintük) barbár hordákból állott. Ha megengedték volna, hogy volt saját írásuk, akkor el kellett volna ismerniük, hogy civilizált népek voltak. Ezt pedig a tudós cég nem volt hajlandó megtenni. Így hát a tudományos hatóság elhatározta, hogy a régi magyaroknak nem volt írásuk – pont! Minden ezzel ellentétes bizonyítékot ostobaságnak, vagy szándékos csalásnak bélyegeztek.” (Bobula Ida itt többek között arra az 1903-ban megjelent akadémiai határozatra is utal, mely szerint a rovásírás már nem él a magyar nép között.)

Néhány meggyőzően hasonló sumir-magyar szót beválogattam ide nagyszámú gyűjtéséből (nagybetűvel a sumir): Bába-BABA, Csata-SATA, Dalia-DELI, Dézs-DUSU, Kakas-GAGAZU, Kapa-KA-PA, Kuruzsol-KURUS(lu), Pohár-BAHAR, Út-UD, stb.

Bobula Ida Amerikában hunyt el, a dél-karolinai Gaffney-ban 1981. október 24-én. A nagyjából 13 ezer fős település a Cherokee indiánok földjén épült. A Wikipédia feltünteti a helység híres embereit, de sajnos Bobula Ida nincs köztük. Talán írásomat olvassa majd egy számítógépes szakember is és elhelyezi a magyar tudós asszony nevét a Gaffney tekintélyét növelő személyiségek közé.

Dr. Botár Olivért idézem: *„Bobula Ida korunk egyik legszorgalmasabb, fáradhatatlan kutatója volt, akinek munkája nyomán legalább 100 kutató indult el új utakon a szumér-magyar rokonság lehetőségének kikutatásában. Szerényen, elhagyatva halt meg...Eljön majd az idő, amikor Torma Zsófiának és Bobula Idának fényes szobrot fognak emelni.”* (Torma Zsófiáról már elkészült Józsa Judit kerámiaszobrász alkotása.)

A hazájukat szerető és munkásságát ismerő magyarok lelkében, emlékezetében Bobula Ida nagy tiszteletben áll. A világhálón sok helyen találkozunk nevével és verseivel a nemzeti honlapokon. Szakács Gábor író, újságíró megzenésítette a *Mada (Országok országa)* és a *Bújdosók éneke* c. verseit és előadásaink előtt vagy után sok alkalommal előadta méltató mondatok kíséretében. Utóbbi rákerült a 2008-ban megjelent Rákóczi él c. lemezünkre is.

Köszönet jár Amerikának a Bobula Idához hasonló értékes magyar tudósok és más szakemberek, értelmiségiek, munkások, sportolók befogadásáért, amikor saját hazájukban az embertelen kommunizmus miatt nem volt maradásuk.

Írásomat nem sumiológus szakértőként készítettem, mert sajnos nem vagyok az. De a Bobula Idát bírálók nagyobbik része sem az. A kisebbik részük pedig a Habsburgok által engedélyezett finnugor-török rokonság zsoldjában áll. Tehát nem szakmai-nyelvészeti írást készítettem, hanem olyan ember gondolatai ezek, aki „mellette és ellene” sokat olvasott. A szkíta-hun-avar utódok számára

a finnugor-török rokonság elfogadhatatlan, a sumir viszont az egyik elfogadható. Erről nem csak dr. Bobula Ida történész, hanem dr. Padányi Viktor történész és dr. Götz László orvos, történész tanulmányai is meggyőztek. És meggyőzött az ő életpéldájuk, mert idegen földre kényszerülve, a nehézségek ellenére is hazájuk és a magyarság igazságát szolgálták.

Bobula Idának egy fiatalkori, megható versével zárom írásomat:

Talán...

Mikor virág voltunk, tudom, hogy valaha
Összeborulva lelt minket az éjszaka.

Mikor lepke voltunk, hímes tarka réten
Együtt kergetőztünk aranyos napfényben.

Mikor madár voltunk, lombok sűrű ölén
Nekem daloltál te, Neked daloltam én.

Majd ha csillag leszünk - a nagy öröklétben
Talán megint együtt ragyogunk az égen!

Főbb művei:

Versek (Budapest, 1920)

Az egyetemi nőkérdés Magyarországon (Hugonnai Vilma grófnőről, 1928)

A nő a 18. század magyar társadalmában (Budapest, 1933)

Nők útja a matriarchatustól a mai társadalomig (Budapest, 1938)

Sumerian affiliations. A Plea for Reconsideration (Washington, 1951);

(Magyarul: Sumer kapcsolatok. Jogalap –vagy kérelem- a felülvizsgálatra)

The Sumerian Goddess Ba-U (helymegnevezés nélkül, 1952)

Arany és cserép (cikkek, Warren, 1959-60)

Kölcsönöztük vagy örököltük? (Warren, 1960)

Sumerian Technology ... (Washington, 1960)

A sumir-magyar rokonság kérdéséhez (Buenos Aires, 1961)

Origin of the Hungarian Nation (Gainesville 1966)

Kétezer magyar név sumir eredete (Montreal, 1970)

„Non omnis moriar” (Nem halok meg teljesen). Bobula Ida tanulmánya, Tóth Kurucz Máriához írt levelei és Gallus Sándor őstörténész „A magyar és sumér

nyelv kapcsolatának lehetősége” című szakdolgozata. Összeállította:Tóth Kurucz Mária (Cleveland,1988)
Bizonyára több műve maradt kéziratban, ezeknek sorsáról nem tudunk.

Irodalom:

Bobula Ida: A sumer-magyar rokonság (Editor Esda, Buenos Aires, 1960, 1982)

Bobula Ida: A magyar nép eredete (Több tanulmányt tartalmazó kötet,
fordította: Dr. Oláh Béla, Anahita Ninti Kiadó-évszám nélkül)

Bobula Ida *Talán* c. verse:

<http://viragoksmadarak.blogspot.com/2012/07/bobula-ida-talan.html>

Árkay László: Bobula Ida (Kanadai Magyarság, 1981. 46. sz.)

Botár Olivér: A magyarok eredete (Magyar Múlt, Sydney, 1986/1-2.)

Komoróczy Géza: Sumer és magyar? (Magvető Kiadó, 1976)

Erdélyi István: Sumer rokonság? (Akadémiai Kiadó, 1989)

Kozák Péter: Bobula Ida <http://www.nevpont.hu/view/1809>

Magyar Életrajzi Lexikon <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html>

A fénykép Tarpai B. László: Tiamat (2008) c. könyvéből származik.

Az írás megjelent **Palágyi Mária: Fényvivők II.** c. kötetében, Budapesten,
2019-ben.